

JAN BRØGGER:

Ledarskapskris och gräsrotsrevolt

Författaren till denna från norskan översatta artikel är professor i socialantropologi vid Trondheims universitet. Professor Brøgger talar – ty artikeln hölls ursprungligen som ett föredrag i Studieselskapet Samfunn og Naeringsliv (utgivet av Elingaard Forlag, Oslo) – om norska förhållanden, men vad han säger är tillämpligt också på svenska. Han utgår från det stormanlopp, som gjorts mot universitetens kvalificerade ledning i medveten avsikt att ersätta den med en totalitär "gräsrotselit". Angreppen mot t ex betygs-systemet är enligt författaren avsett att dölja det faktum, att man eftersträvar makt utan vetenskapliga kvalifikationer. De etablerade ledarna saknar alltför ofta politisk begåvning och har inte förstått situationen. Det gör däremot de härskande inom den politiska världen som därför, säger han, inom samhället skapat en egen maktapparat av skrämmande dimensioner.

Vi har under de sista 7–8 åren upplevt något av ett stormanlopp mot de etablerade ledarpositionerna inom samhället. Vid universiteten, på arbetsplatserna och inom den mest väletablerade av alla hierarkier, den katolska kyrkans organisation, utsättes ledarskapet ofta för en stark och otålig press. Detta fenomen väcker flera fundamentala frågor. För det första: är det ett uttryck för en i och för sig glädjande mognadsprocess inom de västliga demokratierna? Är vi med andra ord på väg mot förverkligandet av en liberal dröm om större ansvarsmedvetenhet och individuell utveckling för allt större grupper av befolkningen? Om det förhåller sig så: bör vi kunna räkna med att de viktigaste avgörandena träffas med allt större insikt och vederhäftighet i den tid som kommer? När vi får veta svaret på denna fråga, kan vi framställa nästa problem: vilka mera långsiktiga konsekvenser kan denna rörelse få för samhällets och kulturens utveckling?

Den första frågan är inte lätt att besvara. En närmare värdering måste bygga på en mera ingående förståelse av de djupare krafter, som bestämmer de sociala processernas inriktning och innehåll. Här står kulturvetenskapen ännu bara i sin begynnelse. Vi kan inte ha krav på att man skall komma med matematiska bevis för den ena eller den andra tolkningen. Jag ber därför mina läsare att ha denna reservation i minnet, när jag i det följande framställer min egen syn på saken.

Avgörande för min uppfattning är en undersökning, som jag företagit av ett italienskt bondesamhälle. Detta samhälle, vars anonyma liv vuxit fram i Aspromontes karga

fjällandskap, hade vad man skulle kunna kalla en utpräglad folklig kultur. Den manifesterade sig i trosföreställningar, ritualer, musik och berättarkonst. Den var inte särskilt rik och inte heller särskilt originell. Man måste vara mycket romantisk för att kunna se något storslaget eller lovande i denna folkliga kultur. Jag tror mig kunna visa, att den kulturella fattigdomen hade ett nära sammanhang med det sätt, på vilket kulturtraditionen bevarades, förmedlades och bearbetades.

Så vitt jag kunde förstå var det italienska bondesamhället föga skapande ur kulturell synpunkt. Hela dess kulturella repertoar av föreställningar och världsbild hade det fått uppifrån, först och främst genom den katolska kyrkan. Jag fann ganska riktigt en del trosföreställningar och bruk, som var av äldre datum än kyrkan. Men detta var uppenbart reminiscenser av en gemensam Medelhavskultur, först och främst av grekiskt ursprung. Bondesamhället hade således visat en förbluffande förmåga att bevara delar av en tradition, men eljest var det att betrakta som en passiv mottagare. Detsamma gäller nog i icke ringa mån också vårt eget norska bondesamhälle. Därför att det låg så långt efter den europeiska kulturutvecklingen i tid, har det varit oss möjligt att tro att vi så att säga hade uppfunnit kulturen här hemma, ty de skick och bruk, som hölls i hävd i någon av våra dalgångar, hade för länge sedan övergivits i de kulturskapande centra.

Detta förhållande kan ges en socialantropologisk tolkning, eller jag skulle kanske kunna säga en kunskaps sociologisk tolkning, och den fråga som ligger närmast till hands

är: vilken social organisation är det som förvaltar kulturen? I Syditalien var det först och främst den lilla kärnfamiljen. Bara det kulturgods, som var meningsfullt och som kunde tas upp och förmedlas av denna enhet, blev en del av bondekulturen.

Vart tog bygdegenierna vägen, kan man kanske fråga. Beteckningen i sig själv anger något av svaret: i ett samhälle av denna typ råder jämställdhetslagen med hård hand. Det finns inte något incitament till att göra en insats utöver det vanliga. Det finns heller inte någon scen, där färdigheter och kulturella insatser i vid mening kan framställas. Inom bondesamfundets sociala organisation fanns ingen plats för en elit. I detta förhållande ligger nyckeln till förståelsen av vilka förhållanden som är bestämmande för kulturell utveckling och skaparkraft; det är en del av svaret på den första frågan och antyder perspektiv på den andra.

Olika eliter

Vad har då dessa synpunkter att göra med ledarskapskris och gräsrotsrevolt? Sammanhanget är inte omedelbart iögonenfallande men ligger i förhållandet mellan den kulturbärande eliten och dess plats i den sociala strukturen. Detta gäller inte lika mycket för dem som skall fatta administrativa och politiska avgöranden som för teknisk och konstnärlig specialisering. Jag skulle därtill kunna foga vetenskaplig. Häri ligger ett ofrånkomligt demokratiskt dilemma, som såvitt jag kan se inte har någon lättillgänglig lösning.

Vi vet, att det inte finns något som till den grad kan stimulera människan till en ska-

pande insats som en miljö, som inbjuder till öppen konkurrens, där den mest framstående insatsen får den största belöningen. Detta gäller troligen lika mycket på skridskobanan som i politiken, i näringslivet och vid universitetet – för att nu nämna några närliggande exempel. Det är när den sociala ordningen skapar sociala kraftfält av den typ som här antytts, som det sker en galvanisering av den mänskliga förmågan, som är nödvändig för varje högre civilisation. Med detta är också sagt att varje högre civilisation är beroende av en elitstruktur. Det ligger i detta påstående inga föreställningar om övermänniskor med av Gud givna rättigheter att bruka sina medmänniskor för egna ändamål, de må vara än så upphöjda. Det är bara ett konstaterande av ett faktum när det gäller utnyttjandet av mänsklig talang.

Det är nödvändigt för demokratin att ha ett medvetet förhållande till samma faktum. En demokratisk lösning på förhållandet, som väl är inprogrammerat i det mänskliga samhället, är att låta eliten hållas, men under kontroll. En annan är att avskaffa eliten, vilket enligt min bedömning aldrig kan bli annat än ett program, ty utbildning av eliten är en ofrånkomligt organisatorisk konsekvens av varje mera komplex samfundsbildning.

Gräsrotsrevolt kan mot denna bakgrund bara betraktas som ett slagord, som används för att maskera en djupare maktkamp i samhället. Vad det i verkligheten är tal om är ett anslag mot den etablerade ordningen från en annan elits sida, som vill komma fram. Gräsrotsrevolten är i sig själv ett elitfenomen, och gräsrotsföreställningen i populär mening i Norge är ungefär lika norsk som

akantusrankorna i telemarksmönstret. Den har inte uppstått här hos oss och har som en del av den ideologiska traditionen förmedlats till landet av den intellektuella eliten. Den är med andra ord inte ett spontant utan ett utifrån infört fenomen.

Men det hade inte varit möjligt att spela ut dessa idéer om det inte hade funnits en grogrund för dem. Varje elit behöver en resonansbotten för att kunna utvecklas. Om den inte finns eller inte kan mobiliseras, kan man med ganska stor säkerhet säga att eliten förlorar sin inspiration. Detta är något av förklaringen både till ledarskapskrisen och till den så kallade gräsrotsrevolten. Man kan i det norska samhället i dag ana konturerna av en ny maktelit, som utnyttjar en ideologisk kris till att kasta sina motståndare av vägen. Ett ledarvacuum kan inte bestå mer än ett kort ögonblick förrän det fylles av ett nytt ledarskikt, som inte har de fallna ledarnas moderation och självbehärskning.

Det kan utifrån detta fastslås, att stormen mot de etablerade ledarpositionerna inte är ett uttryck för ökad politisk mogenhet. Motsatsen är långt mer trolig. De högröstade kraven på medbestämmanderätt och den nästan systematiska desavoueringen av expertis, insikt och erfarenhet, som åtföljer stridslarmet, är ett tämligen säkert kännetecken på bristande mogenhet. Den första frågan är härmed besvarad utifrån mina förutsättningar.

En totalitär elit

För att kunna säga något klokt om de mera långsiktiga konsekvenserna av dessa tenden-

ser måste vi förstå något av rörelsens sociala bakgrund. Det är icke någon lätt uppgift att utreda varför detta våldsamma motstånd mot den etablerade ordningen kommit just nu. Flera förklaringar ligger nära till hands. En av dessa är utbildningssamhället, som har skapat en generation, som verkar äga långt större självmedvetande än tidigare släkten.

Det handlar därtill om en generation, som har blivit utsatt för en anti-auktoritär form av uppfostran; men ingen av dessa förklaringar går på djupet. Man skall inte heller undervärdera betydelsen av den snabba och nästan okontrollerade urbanisering, som har ägt rum inte bara i vårt land utan i hela den västliga världen. De nyetablerade statsmiljöerna saknar den finmaskiga sociala struktur, som man finner i de mera genomskinliga lokalsamhällena, och bjuder därför det uppväxande släktet långt mindre social kontroll och utövar mindre uppfostrande påverkan. Detta har starkt bidragit till den så kallade främlingskänslan, och en biprodukt till denna är en farlig känsla av anonym frihet: intet är längre heligt, det är alltid möjligt att slippa undan de mera förpliktande sociala relationerna. Stadsekologiens speciella karaktär gör det lokala samhället så litet översiktligt att det skapas likgiltighet. Det bör här i förbigående anmärkas, att detta inte är någon oundgänglig följd av urbaniseringen utan sammanhängande med efterkrigstidens sovstad-stil. Europa har en stadstradition, som vi borde blåsa liv i. Jag avser inte att idealisera landsbygden och hyser ingen önskan att avveckla det urbaniserade samhället, men det är problem, som måste tas

upp till medveten debatt.

Det verkar nämligen som om dessa miljöer befördrar en mera aggressiv och självhävdande livsstil än de mera integrerade lokala samhällena, och detta har just sammanhang med bristen på förpliktande sociala relationer. Det gör, att man inte har kontroll över stora områden.

Man kan bara ha osäkra antaganden om i vilken grad angreppen, som förefaller vara systematiska, mot den etablerade samhällsordningen är medvetet planerade. Vi har ju hört de högröstade appellerna om en ödeläggelse av det bestående samhället. Men vi vet inte i vilken grad anstormningen är medvetet iscensatt och koordinerad. Man bör alltid vara på sin vakt mot alltför fantasifulla konspirationsteorier. Det är ofta för enkelt att bevisa en sådan uppfattning efter maximen *post hoc ergo propter hoc*. Att en bestämd utveckling tjänar bestämda intressen är i sig själv inte något bevis för att den är iscensatt just av dessa intressen. Man får å andra sidan inte bli så försiktig att man helt utesluter ett sådant sammanhang. Personligen tvivlar jag inte det ringaste på att drivkraften i tex studentupproret har varit ett totalitärt elit-skikt med stram inre disciplin och taktisk kunnighet. Dess kamp var också oroväckande framgångsrik. Förhållandena är nu tillrättalagda för ett gradvis utbyte av en elit, rekryterad efter akademiska förutsättningar, mot en som är politiskt rekryterad.

Här har undfallenheten hos det etablerade ledarskiktet varit nedslående och från min personliga synpunkt oförståelig. Utifrån ett missförstått liberalt synsätt och demokratisk vederhäftighet har det låtit mak-

ten glida sig ur händerna och berövat sig självt möjligheterna att styra utvecklingen genom en fackligt försvarbar rekryteringspolitik.

Med jämlikheten som vapen

Ett grundtema i tidens förkunnelse är jämlikhet. Ordet låter som en sliten fras. Detta hänger troligen samman med ett halvt medvetet erkännande av att mycket av det som gynnas i likställighetens namn i verkligheten är ett sken. Jämlikheten gäller bara så länge den kan utnyttjas till att bryta ned den bestående elitens försvarspositioner. Om jag trodde det minsta på att den aspirerande eliten skulle kunna skapa ett bättre och mera människovänligt samhälle, skulle jag se på utvecklingen med sinnesro. Men jag känner mig tämligen säkert övertygad om att den samhällsordning, som vi nu skymtar konturerna av också i Norge, är i strid med de flesta av de värderingar, jag sätter högt och som kan betecknas som den kristna humanismens. Detta, menar jag, är de mest långtgående konsekvenserna av rörelsen. Vår kulturens bästa egenskaper, dess medmännisklighet och dess skaparkraft, är beroende av att rekryteringen till den politiska kulturbärande eliten sker med kritik och respekt för kvalitet. Det är karakteristiskt att det just är mot kvalitetskraven, som den aspirerande eliten riktar sina hårdaste angrepp. Detta drabbar i första hand skolan och utbildningsinstitutionerna, och kravet på att avskaffa betygen är ett handfast bevis på denna taktik. Här avslöjar också den aspirerande eliten sin egentliga natur. Den består först och främst

av politiska talanger, som i kvalitetskriterier ser ett hinder för totalt herravälde.

Kvalitetskriterierna inom vår kulturtradition representerar ett skydd för den icke-politiska begåvningen. Genom att avskaffa ett något så när sakligt värderingskriterium som betyg öppnar man vägen för manipulatorerna och berövar de mindre självmedvetna, men ofta långt värdefullare begåvningarna deras skydd. Genom att politisera rekryteringsprocesserna till alla ledarställningar gör de processen kort med de omistliga talangerna, som är nödvändiga för att kvalitet, anständighet och humanitet skall råda. I denna kamp har tanken på gräsrotsdemokrati visat sig vara en nyttig allierad.

Uppfostran av de stora massorna till kvalificerat deltagande i det politiska och kulturella livet har alltid varit demokratins största uppgift. Men härtill finns inga genvägar och här har vi sett, att vulgära massrörelser gång på gång i nyare historia har fördärvat möjligheterna för de mest värdefulla krafterna.

Ledarskapets villkor

Det är med en viss motvilja man efterlyser en större maktvilja hos de etablerade ledarna. Makt kan så lätt missbrukas, men intet samhälle kan bestå utan maktutövande. Det är en människosamhällets paradox att det är de mest moraliskt ansvariga, vederhäftiga ledarna, som har den minst utpräglade maktviljan. Just på grund av sin höga moral ser de på makten med misstänksamhet och låter sig därför många gånger utmanövreras av en mindre behärskad begåvning. Vi ser i Norge med stor misstänksamhet på allt som

smakar aristokrati – ja, på ledarskap över huvud taget. Skall vi tro Henrik Ibsen har denna mentalitet rötter långt tillbaka i vår historia. Hos oss

”skrukker seg hjertene, smyger seg sinne, veke som vaiende vidjer for vindene, kan kun om én ting i verden de enes, den at hver storhet skal styrtes og stenes, heiser som merke usseldoms klute setter de aeren i flukt og i fall.”

Jag vågar ändå framställa den förmätna tanken att först och främst den brittiska aristokratin har skapat mönstret för en ledarstil, som har gjort en kombination av maktvilja och humanitet möjlig. Att denna stil är på defensiven också i Storbritannien är därför ett nedstämmande tidens tecken. Jag har ibland frågat mig själv, om den faktiska blodförlusten under två världskrig rent fysiskt har bidragit till att reducera den brittiska elitens ställning rent demografiskt. Men detta är bara en anmärkning i marginalen.

Det är en känd sak, att det blåser på topparna, och det skall idag till en mer än vanligt stark maktvilja för att fatta de nödvändiga, men impopulära besluten. Det har lyckats de politiska manipulatorerna att skapa en atmosfär, som gör även den mest legitima maktutövning olustbetonad, speciellt för de moraliskt ansvariga. Dagens ledare är rädda för att bruka sin makt – och deras rädsla kan ibland verka nedslående. Men får man en blick bakom kulisserna kan man förstå hållningen. En aspekt på ledarkrisen är att de rent formella uttrycken för ledarskap faller bort, både de yttre insignierna och de mera subtila formerna för verkställande.

Det är väl nu bara inom det militära och kyrkan som man omger positionerna med ett visst mått av rituellt dekorum. Bortfall av rituella benämningar för rang skall man inte heller undervärdera. I många fall har de en nyttig funktion. Inte därför att de är nödvändiga för att betona makten utan för att bespara ledaren och hans publik konflikter. Detta kan man betrakta utifrån en enkel och banal sociologisk analys:

Vi har alla olika sociala roller. Några av dessa är vanskliga att spela ut inför samma publikum. Det är tex mycket vanskligt att vara nära och förtrolig vän med en person, som man i kraft av sin ställning har en viss makt över. Det kräver en taktkänsla och en självbehärskning från bägges sida, som det är omänskligt och orealistiskt att vänta av vanliga dödliga. Själva kombinationen inbjuder till manipulering eller subtila former av korruption. Om man därför berövar en ledarposition skyddet av ritualer mot etablering av informella relationer med dess publik, ställer man i verkligheten en ledare inför sociala situationer, som det skall speciell förmåga till för att bemästra. För att sätta saken på sin spets kan vi säga, att det fordras förmåga att bibehålla ytliga kontakter och förmåga att taktfullt avvisa alla försök att etablera personligt förpliktande relationer utanför ledarskapets legitima relevansområde. Varje ledare blir ju utsatt för invitationer till vänskap, som senare kan visa sig vara riskabla.

Den stormötesinställning, som man i dag har lyckats etablera på många arbetsplatser, gagnar i verkligheten inte någon reell likställighet. Den inbjuder tvärt emot ofta till ett

maktspel, där, som jag redan antytt, ofta icke önskvärda härskartalanger drar det längsta strået.

Formernas betydelse

Proletariseringen av umgängesformer och stil är således inte utan biverkningar för den sociala strukturen. Jag menar inte att en förgången stil skall återupplivas. Varje tid måste finna sin ton. Men jag tror att de många försöken att utrota formalitet i sociala relationer är ett skickligt angrepp på ledarrollerna. Många tycker tex att distinktionerna mellan du-formen och De-formen är riktiga – för att nu ta ett banalt exempel. Men av fruktan för att verka överlägsna, gammaldags styvbenta osv böjer de sig, ty det är i grund och botten fråga om bagateller. Men Norsk Rikskringkasting har i sin propaganda för en proletarisering av umgängesformerna klart uttryckt, att de anser denna språkdistinktion vara ett redskap i de härskande klassernas tjänst. På ett sätt har de rätt. Det avstånd, som etableras genom en sådan form, gör det svårare att i en formell relation införa mera personliga appeller och att ombilda en ledarsituation till ett förhållande mellan medmänniskor. Detta kan ju ha sina positiva sidor, och en stark och dominerande ledargestalt kan inte ha några problem med sådana formaliteter.

Men det finns en sida av detta problem, som man inte kan bortse från, nämligen att inte alla ledare äger så kallad charisma, den förmåga som skall till för att dominera en situation som ledare. Det är inte säkert att förmågan att fatta kloka beslut alltid samman-

faller med charismatisk förmåga. Härtill kommer, att en del ledarpositioner nödvändigtvis måste innehas av ganska vanliga människor, som kan behöva ett visst formellt skydd för att kunna fungera i sin roll. Faller denna formella apparat bort, kan de försättas i en situation som de inte kan bemästra, därför att någon bland publiken kanske har personliga egenskaper, som i en informell situation gör honom till ledare.

Det byråkratiska systemet har makt att förläna en ledarställning vad vi kan kalla rutiniserad charisma, som bygger på ritual och form. Det är också en nödvändig mekanism för att skilja på person och ämbete. Det är ämbetet som skall respekteras, inte personen, men genom att suddas ut gränserna mellan dessa relevansområden i en persons liv får man hela tiden de personliga relationerna inblandade. Särskilt Max Weber har påvisat betydelsen av detta förhållande i samhällets förvaltning av ledarpositionerna. I det militära och inom prästerskapet gör man ännu som nämnt i tämligen stor utsträckning bruk av ritualer, som skapar rutiniserad charisma. Det är med en grundlig insikt i sociala mekanismer som gräsrotsmanipulatorerna angriper alla former, som skyddar ledare. Detta är i verkligheten taktik för att erövra makt på icke-konstitutionella premisser. I sina yttersta konsekvenser kan detta beröva de centrala, folkvalda organen, i första hand Stortinget, dess möjlighet att stärka det konstitutionellt rekryterade ledarskapet. Det inbjuder utomparlamentariska grupper att delvis undergräva det legitima ledarskapet och därmed att erövra en makt, som inte står under någon verklig kontroll.

Socialisterna och eliterna

Den syn på elitens roll, som jag har antytt i det föregående, är icke originell. Den är en del av den marxistiska förkunnelsen och har av tex Antonio Gramsci blivit behandlad på ett synnerligen insiktsfullt sätt. Gramsci gav i sin analys av det han kallade den borgerliga hegemonin en redogörelse för hur eliterna i de västliga demokratierna skulle manövreras ut, och hans anvisningar har i stor utsträckning följts. Elit teorin har också upptagits av demokratiskt orienterade teoretiker. Främst bland dem står utan tvivel Max Weber. Att den tradition han representerade spelar så liten roll i dag sammanhänger med den förfärliga tragedi som nationalsocialismen förde med sig över Västeuropa. Det kan här vara på sin plats att påminna om att den också var ett vulgärt massfenomen, som lyckades totalt beröva konkurrerande eliter deras makt och inflytande.

I den socialistiska världen har man klart insett elitstrukturens betydelse för den eta-

blerade ordningen. Men här har man etablerat ett politiskt elitmonopol och skapat en maktapparat av skrämmande dimensioner för att kunna bevara den politiska elitens enväldiga makt. Det är inte denna situation vi önskar i vår del av världen. Vi måste därför, trots vad som här anförts, vara lyhörda också mot aspirerande eliter. Det är nödvändigt för att samhället skall bevara sin dynamik. Men vi måste vara på vår vakt mot de manipulationer, som den *totalitära eliten* i dag företar bakom gräsrotsdemokratins fasad. Det handlar nämligen om ett skickligt försök att etablera ett politiskt elitmonopol.

För att bevara vår demokratis bästa sidor måste vi styra mellan de reaktionära elitmonopolernas Scylla och de totalitära politiska eliternas Charybdis. Detta är en vanskelig seglats, men norrmännen har trots allt traditioner i sjömanskap som kan stämma till en behärskad optimism. Men det är oundgängligt nödvändigt i dag att den totalitära rörelsen utmanövreras innan det är för sent.